

Politik Krizlerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Rusya'nın Değişen Yüzü Ve Bu Değişimin Türkiye Turizmine Etkileri

Emirhan YENİŞEHİRLİOĞLU¹

Hamide SALHA¹

Sedat ŞAHİN²

¹Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Türkiye

²Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Y.O., Van, Türkiye

İstikrar ve güven duygusu bir destinasyonda bulunması gereken en önemli unsurların başında gelmektedir. Bu iki unsur turist alan taraf için olduğu kadar turist gönderen taraf içinde önemlidir. Güven duygusunun yoksunluğu, bölgeye yönelik turist hareketliliklerini engellediği birçok çalışma ile ortaya konulmuştur. Aynı şekilde bir ülke de istikrarsızlık söz konusu ise o ülke de ki turizm hareketliliklerinde bir azalma beklenmektedir zira istikrarsızlık ekonomik ve sosyal olarak bir çok açıdan turizm faaliyetlerini yaralayıcı niteliktedir. Bu çalışmada Rusya hükümetinin son yıllarda yaşadığı istikrarsızlık ortamı ve Türkiye-Rusya arasında 24 Kasım 2015 saat 09.24'de Rusya Federasyonuna ait bir Sukhoi Su-24M tipi savaş uçağının düşürülmesi ile patlak veren krizin, devamında çeşitli yaptırımlar ile Türkiye hükümetini köşeye sıkıştırmak amacıyla yaptığı hamlelerin turizm endüstrisi açısından etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığının yayınladığı verilerden alınan milliyetlerine göre ayrılmış turist sayılarına ait istatistikleri ışığında bu yaptırımların öncelikle turist sayısı bazında ki ardından da 2015 yılına ait ortalama turist harcaması miktarı olan 715\$ rakamı ile turist sayılarında ki azalışın maddi etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırma neticesinde sadece ilk 4 ay içerisinde 76 milyon dolardan biraz fazla bir meblağda maddi kaybın olduğu hesaplanmış ve 4 ayın ortalamasına bakılarak aylık 19.158,782 \$\$ tüm yıla ilişkin tahmin yaptığımızda da 208,182,624\$'lık bir kaybın olduğu tespit edilmiştir. Bu rakamlar Rus turist pazarında -%53'lük bir küçülmeyi ve 2016 yılının özellikle Rus turist sayısı açısından beklenenin oldukça altında geçeceğini işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Rusya, Kriz, Rusya Yaptırımları, Turizm

A Research Aimed At The Effect Of Political Crises On Tourism Demand : Russia's Changing Visage And Its Effects On Turkish Tourism

Trust and stabilization are the most important factors for a destination Therefore, crisis situations are the biggest enemies for tourism industry. It has been revealed with many research that lack of trust prevents touristic mobility in the area. The major issue of this research is the volatile region that Russian government is coming through in the last years and the crisis to erupt between Turkey-Russia after Russian Federation's Sukhoi Su-24M type warcraft has been crashed in 24 Nov, 2015 at 09:24. This crisis can be handled in many different conjunctures and we can deduce for each conjuncture. However, research, by being independent of the political orientation, shows the political base of Russia in the last years and the effect on the politic relations and tourism actions between Turkey and Russia after the plane crisis. Cumulatively, \$76.635.130 economic lose can be clearly seen. There is no doubt that effect of this crisis will be more with multiplier effect of tourism industry. If we want to calculate for the year with the tax of revenue loss which is \$19.158,782 in monthly (arithmetic) average, it is possible to talk about \$208.182.624 revenue loss after 12 months. It can be seen that there is a decrease about %53.1 in Russian tourism market. But this is only the mathematical part. With the differentiate of politic variables, this number has an increment and decrement potential.

Key Words: Turkey-Russia,Crisis, Russian Sanction, Tourism

Giriş

Günümüz politik ve ekonomik zemininde hiçbir ülke diğer ülkelerden bağımsız hareket etmeyi, diğer ülkeleri karşısına almayı, diğer ülkeler ile var olan ilişkilerini kesmeyi amaçlamamaktadır. Ancak bazı noktalarda ülkelerin çıkarları farklılık gösterebilmekte bu durum da politik krizlerin doğmasına ve hemen ardından virüs gibi yayılarak

farklı alanlarda yeni krizlerin yaşanmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu kriz durumları temelinde insan ve ikili iyi ilişkiler bulunan turizm endüstrisini (İçöz, 1991) de temelinden sarsabilmektedir.

Kriz kavramının sözlük tanımlarından biri; bir ülkede ya da ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran (TDK, 2016) olarak ifade edilmektedir.

Doğal afetler, ekonomik darboğaz ve politik farklılıklar doğrudan ya da dolay olarak yerel, bölgesel bazen de uluslararası boyutta krizlere sebebiyet verebilmektedir. Politik krizler isminden anlaşılacağı gibi ülkelerin, kurumların hatta kişilerin siyasi düşünce ya da çıkar farklılıklarından doğabilen bunalım, buhran anlarıdır. Politik krizler ülkeler arası olabileceği gibi bir ülkenin kendi iç siyasi değişkenlerinden de kaynaklanabilmektedir. Daha önceki çalışmalarımızda ortaya koyduğumuz üzere politik krizlerin turizm talebi üzerine etkileri oldukça büyük olabilmektedir (Yenişehirlioğlu vd, 2013, Yenişehirlioğlu vd, 2014). Neumayer; kaleme aldığı *The Impact of Political Violence On Tourism: Dynamic Cross-National Estimation* isimli çalışmasında (2004) turizm talebinin politik şiddet ve bu şiddetten doğan kriz durumlarından oldukça etkilendiğini ortaya koymuştur. Maddi açıdan baktığımızda, turizm sektöründe çarpan etkisinin yüksek olması, bu kriz ortamlarında alt sektörler daha fazla olumsuzluk yaşanmasına sebebiyet vermektedir. (Göçen vd., 2011:498) .

Araştırmaya konu olan gerilimin arkasında birçok farklı unsurun bulunduğu bilinmektedir. Ancak siyasi olarak tolare edilebilen bu gerilimler 24 Kasım 2015 saat 09.24'de Rusya Federasyonuna ait bir Sukhoi Su-24M tipi savaş uçağının 5 dakika kadar uyarılmasına rağmen uyarılara aldırış etmeden Türkiye hava sahasını 17 saniye boyunca ihlal etmesi neticesinde Türk jetlerinin müdahalesi (TSK, 2016) neticesinde düşürülmesi neticesinde artık somut bir görünüme bürünmüştür.

Rus jetinin düşürülmesinin ardından Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'ye bir tür "ders vermek" amacıyla ekonomik bazı yaptırımların uygulanmasını emretmiştir. Bu durum birçok farklı konjektürde ele alınabilir ve her bir konjektür için farklı çıkarımlar yapılabilir. Ancak araştırmamızın odak noktası siyasi herhangi bir yönelimden bağımsız kalarak Rusya'nın son yıllarda içinde bulunduğu politik zeminin ve Türkiye ile arasında yaşanan uçak krizinin Türkiye-Rusya ilişkilerine ve iki ülke arasında ki turizm faaliyetlerine olan etkisidir.

Türkiye-Rusya ilişkileri

Rusya Dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip ülkesidir. 11 farklı zaman dilimine sahip bu ülke

coğrafi olarak 14 ülke ile sınır komşusudur. Toplam nüfusu 141 milyon civarında olan Rusya, genç nüfus noktasında yaşadığı sıkıntılardan dolayı hem yaşlı hem de azalan bir nüfus oranına sahiptir (Oka,2: 2011). 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin dağılması Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Yılmaz,2010: 28).

Türk hükümeti iktidara geldiği 2002 yılından beri Rusya ile ilişkilerini geliştirme konusuna öncelik vermektedir. Rusya ile ticari ilişkiler Sovyet döneminin son on yılında gelişmeye başlamışsa da, Ankara, Rusya ile siyaset ve güvenlik konularında işbirliği yolunu açmak için ekonomi ve enerji alanında derinleşen bağlarını kullanmaya çalışmıştır (Flanagan, 2013:166). Dış politikalarında değişikliğe giden Rusya, komşu ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye başlayarak, Sovyet rejiminin yıkılması ardından yaşanan ekonomik ve siyasi sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. 2009 yılı Rus-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Öyle ki 2009 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 40 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeyle birlikte Rusya, Türkiye'nin en büyük ticari ortağı haline gelmiştir (Kamalov 2010).

Rusya Federasyonu, Türkiye'nin en yoğun ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin başında gelmektedir. İhracat yapılan toplam 236 ülke, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Irak'ın ardından 5.sırada, ithalat yapılan toplam 224 ülke ve serbest bölge arasında ise 1. sırada bulunmaktadır (TEPAV, 2016). Bu bağlamda Rusya Federasyonunun uygulamaya koyduğu yaptırımlar Türkiye'nin ekonomik seyri açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek güce sahiptir. Nitekim son rakamlar da Rusya Federasyonunun Türkiye'ye karşı aldığı ekonomik yaptırımların ne derece etki ettiğini de kanıtlar niteliktedir.

Aslında Türkiye ve Rusya hem politik, hem ekonomik, hem de fiziksel olarak birbirine muhtaç iki ülke durumundadır. Örneğin Türkiye'nin Boğazları kontrol etmesi, Orta doğuda stratejik bir konumda olması ve ciddi bir enerji pazarı olması açısından Rusya için vaz geçilmemesi gereken ülkeler arasında yer almaktadır. (Bilgesam, 2013). Bunun yanında, enerji noktasında uzun yıllardır sorun yaşayan ve dışa bağımlı olan Türkiye ihtiyacı olan doğal gazın %54'76'sını Rusya'dan tedarik etmektedir (EPDK,2016).

Tablo 1. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ithalat Ve Yıllara Göre Oranı

Yıllar	İthalat Geliri (Bin \$)	Bir Önceki Yıla Oranı (%)
2006	3,237,611	36,2
2007	4,726,853	46,0
2008	6,483,004	37,2
2009	3,189,607	-50,8
2010	4,628,153	45,1
2011	5,992,633	29,5
2012	6,680,777	11,5
2013	6,964,209	4,2
2014	5,943,014	-14,2
2015	3,590,236	-39,6

Kaynak : TÜİK (2016) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli adımlardan bir tanesi de Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine İlişkin Usullere Dair Anlaşma'nın 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmış olmasıdır. İmzalanan bu anlaşma 16 Nisan 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ve bu anlaşma kapsamında hususi, hizmet ve umuma mahsus pasaport hamili Türk vatandaşları ile hizmet ve umuma mahsus pasaport hamili Rus vatandaşlarının birbirlerinin ülkelerine 30 güden fazla kalmayacak şekilde vizesiz olarak seyahat edebilecekleri belirtilmiştir (DEİK, 2016). Bu kapsamda hem iş dünyasının hem de turistlerin iki ülke arasında daha rahat seyahat edebilmeleri amaçlanmıştır.

Son dönemde iki ülke ilişkilerinin zirve yaptığı süreç, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 1 Aralık 2014'de Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin 5. toplantısı için Türkiye'yi ziyaret etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu ziyaret iki taraf içinde birçok ekonomik ve sosyal anlaşmanın imzalanması için bir zemin oluşturmuştur. Cumhurbaşkanlığı resmi sitesinden (TCCB, 2016) alınan bilgilere göre iki ülke yetkilileri arasında imzalanan protokoller şu başlıkları taşımaktadır.

- Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş (BOTAŞ) ile Gazprom arasındaki mutabakat zaptı,
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü ve Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı Federal Devlet Bütçe Organizasyonu 'Rusya Enerji Ajansı' arasında enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin mutabakat zaptı

- KOSGEB ile Rusya Federasyonu Kalkınma Bakanlığı arasında KOBİ'ler alanında işbirliği mutabakat zaptı
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Atom Enerjisi Devlet Kurumu Rosatom arasında nükleer enerji ile ilgili alanlarda personel yetiştirilmesine yönelik mutabakat zaptı
- Türk - Rus hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu 13. Dönem Toplantısı Protokolü
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında çalışma, sosyal güvenlik ve istihdama dair mutabakat zaptı
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında cezai konularda adli yardımlaşma ve suçluların iadesine yönelik anlaşma

İmzalanan bu protokoller neticesinde Rusya ile Türkiye arasında devam eden ekonomik ilişkilerinin ortalama 32 milyar dolarlık ticaret hacminin 2023'e kadar 100 milyar dolara ulaştırılması, Akkuyu nükleer enerji santralının yapım süreci, nükleer Santralde çalışabilecek eğitime sahip 200 Türk mühendisin Rusya'da eğitilmesi, Güney Akım Projesinin geleceği gibi unsurlar da anlaşılmalıdır (TCCB, 2016).

İki ülke ilişkilerini tam anlamıyla ortaya koyabilmek için ciltler sürebilecek araştırmalar yapılabilir. Ancak araştırmanın esas odak noktasından uzaklaşmamak için yoğunlukla güncel durum ele alınmıştır.

Rus Jetinin Düşürülmesi ve Krizin Başlangıcı

Türkiye – Rusya arasında yaşanan politik krizi, geniş bir açıdan ele almak gerekmektedir. Bu geniş açı içerisinde siyaset bilimi, tarih ve ekonomik çıkarların yer alması konunun geçmişi ve muhtemel geleceğini anlamlandırabilmek için önem arz etmektedir. Zira sadece düşürülen bir uçaktan yola çıkarak resmin bütünü anlamlandırmaya çalışmak sağlıklı neticeler doğurmayacaktır. Bu bağlamda krizin doğmasının arkasında ki gerçek neden olarak nitelendirebileceğimiz, Türkiye'nin de faal olarak taraf olduğu Suriye krizinden kısaca bahsetmek, iki ülke (Türkiye-Rusya) arasında ki perde arkası gerilimin anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır.

2011 yılında Ortadoğu ülkelerini etkisi altına alan ve Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde köklü değişikliklerin oluşmasıyla sonuçlanan "Arap Baharı" (Dabashi 2012, Gause 2011, Anderson, 2011) son yıllarda etkisini Suriye üzerinde de göstermeye başlamıştır. Bu değişim rüzgarı doğal olarak kendi varlıklarını devam ettirmek isteyen rejimlerin halk ile karşı karşıya gelmeleri ile sonuçlanmıştır. Suriye ile direk sınır komşusu pozisyonunda bulunan Türkiye, Suriye de yaşanan karışıklıklardan oldukça etkilenmiştir (Philips, 2012). Öyle ki şu an Türkiye sınırları içerisinde mülteci pozisyonunda bulunan Suriyeli sayısı 2,5 milyon civarında olup, mültecilerin bakımı için harcanan para 9 Milyar doların üzerindedir (Akgül vd. 2015:2)

Öncelikle altını çizmek gerekir ki Türkiye; Mısır, Tunus ve Libya örneklerinden farklı olarak Suriye krizinde sadece devrim arayışlarında "ilham kaynağı" olmakla kalmamış ve süreçte aktif rol almak istemiş, ortaya çıkan riskler yüzünden politikalarını revize etmiştir (Ertuğrul, 2012,1). Ancak bu durum farklı çıkarlar sebebiyle Rusya ve Türkiye arasında bir gerilim doğmasına sebep olmuştur. Türkiye hükümeti, Esad rejiminin devrilmesini isterken (Yıldızoğlu, 2011), Rusya hükümeti Esad rejimine destek vermek amacıyla bir çok ekonomik desteğin yanı sıra kendi ordusunu dahi Suriye topraklarına göndermiştir (Reuters, 2016). Karşılıklı hamlelerden doğan çıkar çatışması netice olarak Türkiye-Rusya arasında ki gerilimin tırmanmasına sebep olmuştur. Her iki taraf da bu gerilimi ikili ilişkilere yansıtılmaya çalıştıysa da 24 Kasım 2015 günü tüm tablo bir anda tersine dönmüştür.

24 Kasım 2015 saat 09.24'de Rusya Federasyonuna ait bir Sukhoi Su-24M tipi savaş uçağının 5 dakika

kadar uyarılmasına rağmen uyarılara aldırış etmeden Türkiye hava sahasını 17 saniye boyunca ihlal etmesi neticesinde Türk jetlerinin müdahalesi (TSK, 2016) neticesinde düşürülmesi iki ülke arasında ki iplerin tamamen kopmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin bu hamlesinin ardından Rusya resmi olarak soğuk savaşın başladığını ifade edercesine hızlı şekilde bir çok sosyal, siyasi ve ekonomik yaptırımı devreye sokmuştur. Bu yaptırımların arkasında, yaptırımlar sayesinde Türkiye üzerinde ki baskının artacağına, devamında da Suriye politikasının yeniden gözden geçirilmesine sebebiyet vereceği düşüncesinin olması muhtemeldir.

Hali hazırda Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmiş olması da bu krizin arka planında yer alan unsurlardan biri olarak ele alınmalıdır. Netice itibarıyla konu uluslararası siyasi ilişkiler olduğunda sadece bir olayı tek başına ele almak ve genele çıkarım yapmak yanıltıcı olacaktır. Bu ilişkiler genellikle bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı gelişim göstermekte, adeta bir satranç tahtası gibi bir hamlenin yapılması bir önceki hamleye bağlı olmaktadır.

Ancak Rusya'nın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumun turizme etkilerinin yanı sıra Rus hükümeti tarafından imzalanan ve Türkiye'yi hedef alan yaptırımlarında turizm talebine negatif etki yaratacağı aşikardır. İlgili yaptırımlara kısaca değindikten sonra bu yaptırımlarla birlikte genel durumun istatistiksel etkileri incelenecektir.

Rusya'nın Türkiye Konusunda İmzaladığı Yaptırımlar

Uçak krizinin başlangıcı olarak ifade edebileceğimiz söz konusu tarihten sonra Rus yetkililer Türkiye'ye yönelik çeşitli sosyal ve ekonomik yaptırım kararları aldıklarını duyurmuşlardır. Bu yaptırımlar (Demir, 2015:1);

- Türkiye'den yapılan bazı gıda ürünleri ithalatının 1 Ocak 2016 itibarıyla durdurulması,
- Rusya'dan Türkiye'ye yapılan tarifersiz uçuşların iptal edilmesi,
- Turizm şirketlerine Türkiye için tatil paketi satışının durdurulması yönünde çağrı yapılması,
- Türkiye'den Rusya'ya ithal edilen ürünlerin daha sıkı kontrol edilmesi,

- Rusya'ya taşımacılık yapan araçların, sıkı kontrol ve denetim altına alınması,
- Karadeniz ve Azak denizindeki tüm limanlarda güvenliğin artırılması,
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Türk vatandaşlarının işe alımlarına kısıtlama getirilmesi ve
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Rusya'da daimi ikametgâhi olmayan Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat imkânının askıya alınması, konularını kapsamaktadır.

İki ülke arasında yaşanan uçak krizinin ardından uygulanmasına karar verilen bu yaptırımlar ve kısmen de petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle iki ülke arasındaki ticaret hacminin gerilediği ifade bilinmektedir. Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği muhtelif ürünlerin gümrüklerde bozulma aşamasına gelene kadar bekletilmesi ve ardından kabul edilmeyerek geri gönderilmesinin yerli üreticilerden başlayarak birçok kişi ve firmayı ekonomik anlamda olumsuz etkilediği de basın da yer alan haberler arasındadır.

1 Ocak 2016 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ve yeni işe alımları kapsayan şekilde düzenlenen yaptırımda tarım ve turizm alanları dışında çalışan Türklerin çalışma izinlerinin iptal edilmiş olması (Deutsche Welle, 2016) ikili ilişkilerin ne derece gergin bir noktada olduğunu gösterir niteliktedir. Putin'in sözcüsü Dmitry Peskov tarafından verilen bilgilerde, 90.000 civarında Türk çalışanın Rusyada bulunduğu ve bu rakamın aile fertleriyle birlikte 200.000 kişiyi bulduğu ifade edilmiştir. (The Guardian, 2016).

Yapılan resmi yaptırımların yanı sıra iki ülke arasındaki krizden doğan resmi olmayan birçok yaptırımdan da bahsedilebilir. Bu resmi olmayan yaptırımlara Rusya'da faaliyet gösteren Türk firmalarına uygulanan baskı örnek gösterilebilir. Alexander Winninng'in (2016) Rusya'da yaşayan Türk vatandaşları ile yaptığı görüşmelerde, yaptırımlar öncesinde Rusya'da inşaat ve turizmden meyve, sebze ve tekstil ürünlerinin ithalatına kadar faaliyet gösteren 1,500 Türk firması bulunurken şimdilerde ancak 200'e yakın Türk şirketinin halen Rusya'da çalıştığını belirlenmiştir.

Türkiye ve Rusya arasında ki gerilimin etki ettiği bir diğer nokta da şüphesiz ki enerji sektörüdür. Türkiye'de 2014 yılında 49,8 milyar m3 doğal gaz tüketilmiş ve bu rakamın yalnızca % 1'i (502 milyon m3) ülke içi üretim ile karşılanabilmiştir. 2015

yılında yayınlanan Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporuna göre Türkiye gaz talebinin %98,8'i ithalatla karşılanmaktadır ve 2014 yılı Türkiye doğal gaz ithalatının ülkelere göre dağılımında Rusya % 56'lük oran ile birinci sıradadır. Bu ülkeyi İran (% 19), Azerbaycan (% 9) ve Cezayir (% 9) takip etmektedir.

Doğalgaz konusunda Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı, Rusya açısından belki de en büyük koz olarak gösterilebilir. Çünkü, Rusya'nın Türkiye'ye doğalgaz ihracatı konusunda getireceği olası bir kısıtlama veya ücret artışı ekonomik anlamda Türkiye'yi çok zor durumlara sokabilecek potansiyele sahiptir.

Rus Yaptırımları ve Arından Türkiye Turizmi

İki ülke arasında yaşanan gerilimin sadece uçak krizine bağlı olmadığını, birbirini takip eden birçok olayın bugünkü kriz koşullarının oluşmasına sebep olduğundan bahsetmiştik. Ancak uçak krizi var olan durumun açık şekilde gözler önüne serilmiş olması açısından önemlidir. Araştırmanın bu kısmında Rus hükümetinin imzaladığı yaptırımlarla birlikte Rus Turist Pazarının günümüzdeki seviyesi ve bu seviyenin önceki yıllarla kıyaslanmasına yer verilecektir.

Rusya'nın imzaladığı yaptırımlar arasında bulunan ve ilgili başlık altında 2. ve 3. madde de ifade edilen, doğrudan Turizm faaliyetlerini hedef alan yaptırımların, başta Rus turistlerin ana destinasyonlarından biri olan Akdeniz bölgesinde (TUİK,2015), devamında çarpan etkisiyle tüm ülkenin ödemeler dengesinde bir aksama yaratacağı rahatlıkla ifade edilebilir.

Gelecekte değişebilecek politik zeminden bağımsız olarak şu an ki verilere bakıldığında, Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistler arasında Rus turist oranının ortalamasının üstünde olduğu görülebilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinde, genel paydaya baktığımızda Türkiye'ye 35,6 milyon yabancı turist geldiğini ve bu rakamın 3,7 milyonunun Rus turistlerden oluştuğu kayıt altına alınmıştır. Bu rakam oransal olarak Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin %10.04'ünü oluşturmaktadır. Aynı yılda yabancı turist başına ortalama harcama 715 Dolar olarak kayda geçmiştir (YİGM,2016).

Türkiye'ye gelen 3,7 milyon Rus turist söz konusu ortalama harcama ile çarpıldığında Rus turistlerin bıraktığı döviz gelirinin yaklaşık 2,7 milyar Dolar olarak hesaplanabilmektedir. Bu veriler

doğrultusunda 2015 yılında yabancı turistlerden elde edilen yaklaşık 25 milyar dolarlık gelirin (YİGM, 2016) %10'dan fazlasının Rus turistlerden sağlandığı görülebilir.

Ancak tam bu noktada sorgulanması gereken yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü verilerinde ortalama yabancı turist harcaması 715 dolar olarak ifade edilmiştir. Ortalama bir Rus turist bu ortalamaya uyup uymadığını, yani bir Rus turist ortalama 715 dolar harca yapıp harcamadığı başka bir araştırmaya konusu olabilir. Bu çalışma genelinde Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü verilerine sadık kalınarak 1 Rus turist ortalama 715 dolar harcamaya yaptığı kabul edilecektir.

Turizm endüstrisinde çarpan etkisinin büyük olması sebebiyle (Göçen vd., 2011) Rus pazarın küçülmesi veya tam olarak ortadan kalkması endüstriyel boyutta doğrudan bir kan kaybına sebebiyet verebilecek boyutlardadır. Ve maalesef ki Rusya tarafından imzalanan yaptırımlarda turizmle ilgili konular da ciddi bir bölüm oluşturmaktadır. Dolayısıyla Rus hükümetinin sözünü ettiği yaptırımların Rus vatandaşları tarafından destek görmesi halinde Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında ciddi oranda bir azalma olacağı beklentiler dâhilindedir. Özellikle Türkiye'nin güney kesimini tercih eden Rus turistler, Almanlardan sonra Türkiye'nin en çok ziyaretçi aldığı ikinci ülke konumundadır (YİGM,2016).

Uçak krizinin öncesi ve turizm sezonu olarak kabul gören 2015 yılı Mayıs ayından başlayarak, 2016

yılı Nisan ayına kadar ki bir yıllık Rus turist hareketlilikleri aylık şekilde aşağıdaki tablolarda incelenmiştir. Bu incelemenin ardından uçak krizinin başladığı aydan sonra ki hareketlilikler de detaylı şekilde incelenerek, krizin turizm talebinde bir etkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. İncelenen 1 yıllık veriler uçak krizinden önce ve sonra ki turizm hareketliliklerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Eğer genel konjonktür düşüş grafiği sergiliyor ve krizden sonraki dönemde de bu düşüş devam ediyorsa, bu düşüşü krize bağlamak yanıltıcı olacaktır. Ancak kriz anına kadar durum olağan şekilde ilerliyor ve ardından kriz ile birlikte düşüş başlıyorsa bu düşüşün sebeplerinden birinin kriz olduğu kolaylıkla ifade edilebilir.

Verilerden de anlaşılacağı gibi 2014 yılı genellikle bir önceki yıla kıyasla bir artış seyri içerisindedir. Öyle ki Temmuz ayına bakıldığında 2014 yılı Temmuz ayının 2013 yılı Temmuz ayına kıyasla neredeyse %20'lik bir artışa sahip olduğu görülebilmektedir. Ancak hemen ardından gelen Ağustos 2014 verilerine baktığımızda grafiğin bir anda tersine dönmeye başladığını görmek mümkündür. Temmuz ayında gerçekleşen %20'lik büyüme bir anda yerini %5'lik büyümeye hemen ardından da -%10'luk küçülmeye bırakmıştır.

Bu kritik azalışın sebebini araştırdığımızda, Malezya Havayollarına ait 17 sefer sayılı, 17 Temmuz 2014 Amsterdam-Kuala Lumpur seferini gerçekleştiren Boeing 777-200ER uçağının Rusya sınırından 60 km uzaklıkta ki Ukrayna Hrabove bölgesine düşerek 298 kişinin hayatını kaybettiği haberi ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. 2013-2015 Yılları Mayıs-Kasım Ayları Arasında Ülkemize Gelen Rus Turist Verilerinin Karşılaştırılması

Aylar	Yıllar			Milliyet Payı (%)			Değişim Oranı (%)	
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2014/2013	2015/2014
Mayıs	608,176	694,886	501,196	15,98	17,82	13,17	17,16	-27,87
Haziran	690,287	805,291	652,703	16,94	18,58	15,83	16,66	-18,95
Temmuz	674,353	805,631	686,256	14,68	15,45	12,52	19,47	-14,82
Ağustos	753,386	776,494	639,469	14,87	17,70	12,44	5,59	-17,78
Eylül	710,031	637,768	528 960	16,64	14,65	12,44	-10,18	-17,06
Ekim	316,187	224,430	229,125	9,29	6,52	6,94	-29,02	2,09
Kasım	77,210	62,961	86,090	4,52	3,64	5,00	-18,45	36,74

Kaynak: Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2016) Verilerince Derlenmiştir

Kırımın İlhakının ardından Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan çatışmaların bir parçası olduğu düşünülen bu olayın, Ukrayna İçişleri Bakan danışmanı Anton Herashchenko'nun "sivil yolcu taşıyan bu uçağın 32.000 feet irtifadayken Rus yapımı bir füzeyle vurulduğunu" açıklamasının ardından, bu uçuşun iki ülke arasında ki gerilime kurban gittiği neredeyse kesinlik kazanmıştır. Kaza sonrası Ukrayna uluslararası incelemeler için kapılarını ilgili ekiplere açmış olsa da Rusya'nın araştırmayı engellediğine dair haberler de kamuoyu tarafından dillendirilmeye başlamıştır.

Hemen ardından İngiltere merkezli "Bellingcat" adlı sivil araştırma platformunun yayınladığı raporda "MH17'nin Rus ordusunun temin ettiği ve muhtemelen kullandığı bir silah ile düşürülmesinin sorumluluğu nihayetinde Rusya Savunma Bakanı Sergey Shoigu'ya ve Rus Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanı olarak Başkan Vladimir Putin'e aittir" ifadelerine yer verilmiştir (AA,2016)

Bu durum Rus halkının güven ortamının azaldığına dair belirli düşüncelere sahip olmasına neden olmuş olabilir ve olayı takip eden aylardaki turist sayılarında ki düşüş bu saldırı ile ilişkilendirilebilir.

Verilerin devamı incelendiğin de 2015 yılında genel olarak 2014 yılına kıyasla turist sayısında bir azalma gerçekleştiği görülmektedir. Uçağın düşürüldüğü tarihten iki ay önceye kadar azalım grafiği sergileyen turist sayısının Ekim ve Kasım aylarında toparlanarak yükselme hareketine başladığı ifade edilebilir. Krizden bir ay önce ki artış sayısına baktığımız da %36.74'lük bir artışı tespit etmek mümkündür.

Turizm sezonunun yavaş yavaş kapandığı bu tarihlerde bu denli bir artışın yaşanması ekonomik alım gücü düşen turistlerin kısmen daha ucuz sezonlarda tatillerini gerçekleştirmesi neticesinde yaşanmış olabilir ancak kesin bir sebep açıklayabilmek mümkün değildir.

2015 yılı Kasım ayında %36.74 lük bir artışın gerçekleştirilmiş olması kritiktir. 2015 yılına ait aralık ayı verileri, yani uçak krizi yaşandıktan sonra ki ilk aya ait veriler krizin ne derece etkili olduğunu anlamlandırmamız açısından elzemdir. Kasım ayında ki %36.74'lük artış bir anda yerini -%46,46'lık bir azalmaya bırakmıştır. Bu durum her şeyin olağan seyrettiği bir takvime ait görünmemektedir ve tam olarak bir "turizm krizi" anını işaret etmektedir. Bu bağlamda düşürülen Rus uçağının Türkiye turizmine belirli yansımalarının olacağı kesinleşmiştir. Aralık ayı verileri bu yansımalarından ilkinin ortaya koymaktadır.

Sadece Aralık ayını incelediğimizde 2013 yılı ile 2014 yılı arasında %-21,40'lık bir düşüş göze çarpmaktadır. Ancak krizin başladığı 2015 Aralık iyi 2014 Aralık aylarını kıyasladığımızda bir önceki yıla kıyasla neredeyse 2 katı, %-46,86'lık bir düşüş görülmektedir.

2014 yılının Aralık ayında 61,009 Rus Turist Türkiye'yi ziyaret etmiş iken, 2015 yılının aralık ayında 25,954 Rus turist kişi ülkeye ziyaret gerçekleştirmiştir. Aradaki %-46,86 lük düşüş 22,469 kişilik bir kitleyi ifade etmektedir. Kişi başı ortalama harcama ile bu rakamı çarptığımızda 16,065,335\$'lık bir gelir eksilmesini işaret etmektedir.

2014 yılı Ocak ayında Rus ziyaretçi sayısı 51,058 iken, krizin 2. Ayında yani 2016 Ocak ayında Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısı %-56,70 oranında küçülerek, 22,106 kişi ile gerçekleşmiştir. Yani bir önceki yıla kıyasla 28,952 kişilik bir azalma söz konusudur. Kişi başı harcama verileri ile çarptığımızda Ocak 2016 ayı içerisinde 20,700,680\$'lık bir gelir kaybının daha yaşandığı bulunabilir.

Tablo 3. 2013-2015 Yılları Aralık Aylarında Ülkemize Gelen Rus Turist Verilerinin Karşılaştırılması

Milliyet	Yıllar			Milliyet Payı (%)			Değişim Oranı (%)	
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2014/2013	2015/2014
RUSYA	61,009	47,954	25,485	4,23	3,03	1,74	-21,40	-46,86

Kaynak: Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2016) Verilerince Derlenmiştir

Tablo 4. 2013-2015 Yılları Ocak Aylarında Ülkemize Gelen Rus Turist Verilerinin Karşılaştırılması

Milliyet	Yıllar			Milliyet Payı (%)			Değişim Oranı (%)	
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2015/2014	2016/2015
RUSYA	65,412	51,058	22,106	5,70	4,08	1,89	-21,94	-56,70

Kaynak: Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2016) Verilerince Derlenmiştir

Tablo 5. 2013-2015 Yılları Şubat Aylarında Ülkemize Gelen Rus Turist Verilerinin Karşılaştırılması

Milliyet	Yıllar			Milliyet Payı (%)			Değişim Oranı (%)	
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2015/2014	2016/2015
RUSYA	60,593	41,444	20,074	4,48	3,00	1,62	-31,60	-51,56

Kaynak: Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2016) Verilerince Derlenmiştir

Tablo 6. 2013-2015 Yılları Mart Aylarında Ülkemize Gelen Rus Turist Verilerinin Karşılaştırılması

Milliyet	Yıllar			Milliyet Payı (%)			Değişim Oranı (%)	
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2015/2014	2016/2015
RUSYA	81.868	58.338	23.947	4,42	3,08	1,45	-28,74	-58,95

Aynı şekilde 2015 Şubat ayına baktığımızda 41,444 kişilik bir Rus Turist sayısından bahsederken, krizin 3. ayında düşüşün devam ettiğini ve Şubat 2016'da %-51,56'lık bir düşüşün gerçekleşerek gelen turist sayısının 20,074 kişide kaldığı görülebilir. Bu düşüşün de gelir kaybına etkisi 15,279,550\$ olarak gerçekleşmiştir.

Mart ayı verileri de diğer önceki aylardan pek farklı durum da değildir. -%58,95'lik kayıp pazarın yarısından fazlasının kaybedildiğini işaret etmektedir. Mart ayı içerisinde yaşanan ekonomik kaybın 24.589,565\$ olduğu hesaplanmıştır. Turizm Bakanlığı, Yatırım Ve İşletmeler Genel Müdürlüğünden alınan veriler ışığında yapılan hesaplar, yaşanan gerilimin ekonomik yansımalarının ne boyutlara varabileceğine dair ipuçları verir niteliktedir.

Kümülatif toplama baktığımızda 76.635.130 \$'lık ekonomik kayıp net şekilde görülebilmektedir. Bu sadece turist harcamalarından çıkartılan rakamdır. Turizm endüstrisinde ki çarpan etkisi ile bu krizin etkisinin daha fazla olacağı şüphesizdir.

Aylık (aritmetik) ortalama 19.158,782 \$\$'lık gelir kaybı verisinden yola çıkarak krizin tüm yıla etkisine dair bir hesaplama yapacak olursak 12 ayın sonunda 208,182,624\$'lık bir kayıptan söz etmek

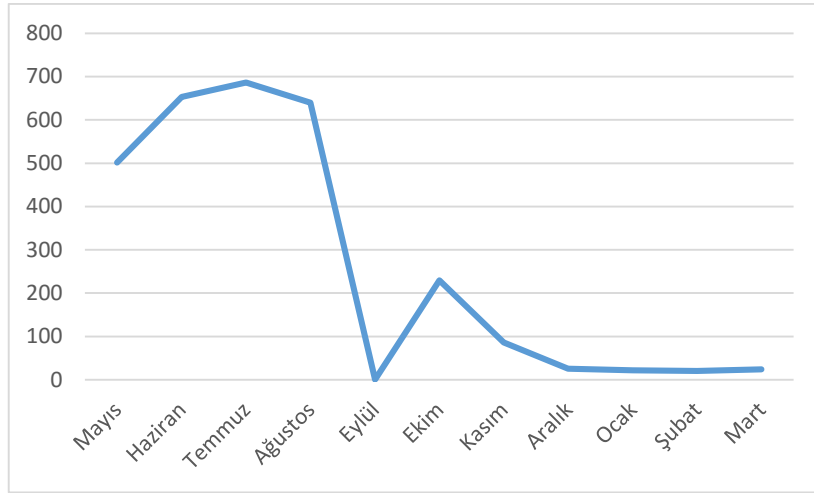
mümkündür. İlgili pazara ait 4 Aylık küçülme verilerinin aritmetik ortalamasını çıkarttığımızda Rus turist pazarında %53.1'lik bir küçülmenin olduğu görülebilmektedir.

Ancak bu işin sadece matematiksel kısmıdır. Politik değişkenlerin farklılaşması ile birlikte bu rakam büyüme ve küçülme potansiyeline sahiptir. Aralık 2015 ve Ocak, Şubat, Mart 2016 verilerinden yola çıkılarak yapılan hesaplar, var olan durumu kısmen ortaya koymaktadır.

2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkilerinin halen kısmi şekilde devam ediyor olması ve Ruble'nin son yıllarda ki dalgalanmasının da turistlerin satın alma davranışları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan gerginlik ve bunların yanında Türkiye'nin yoğun terör tehdidi altında olması sebebiyle mevzu bahis düşüşü sadece ve sadece Rus hükümetinin yaptırımlarına bağlamak doğru olmayacaktır.

Kaynağı her ne olursa olsun Rusya'da yaşanan politik istikrarsızlıkların Türkiye turizmine ciddi etkileri olduğu istatistiklerden okunabilmektedir. Genel tablo aşağıda ki grafikte açıkça görülebilmektedir.

Grafik 1. 2015 ve 2016 Yılına Ait Türkiye'yi Ziyaret Eden Rus Turist Sayıları (Bin)

*Veriler Aralık ayına kadar 2015 Aralık ayından sonra da 2016 yılına aittir.

Sonuç Ve Öneriler

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan bu kriz her ne kadar sadece negatif bir etkiye sahipmiş gibi görünse de, uzun vadede bu durumun endüstriyel boyutta fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi ise bu krizin, Türkiye turizm endüstrisinde son yıllarda fazlasıyla su yüzüne çıkan ve yerli turiste 2. Sınıf turist muamelesi yapan işletmelerin, bu denli dışa bağımlı oluşunun yarattığı tehlikenin güzel örneklerinden biri olmasıdır. Örneğin yabancı turiste 200\$'a satılan paket turun ülke içerisinde Türk turistlere 500\$'dan satılıyor olması neticesinde, dolaylı yoldan yaratılan Türk turisti dışlama davranışı yavaşça ortadan kalkmaya mecbur kalacaktır. Bu mecburiyetin kriz esnasında ve sonrasında Türk turiste yönelme güdüsünü tetikleyeceği muhtemeldir. Bu bağlamda önümüzdeki birkaç yıl içerisinde paket tur fiyatlarında bu adaletsizliğin giderileceğini ve işletmelerin ayaklarını yere daha sağlam basarak kendi iç pazarına gereken değeri vereceğini ummak pek de yanlış olmayacaktır.

Özellikle Antalya destinasyonunda ki otellerin birçoğu 2016 yaz sezonu için kepenk dahi açmamayı kararlaştırmış durumdadır. Çünkü piyasanın Rus Turiste olan bağımlılığı ve Rus hükümetinin yumuşamayan tavrı, tüm sezonun kötü geçeceği sinyallerini güçlü şekilde iletmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, işletmeler zamanında kendi iç pazarına yönelerek, Türk turistleri ağırlamak için gereken yatırımları gerçekleştirmiş olsaydı muhtemelen bugün krizin etkisi çok daha hafif bir şekilde atlatılabilirdi. Bu açıdan otellerin kendi eksiklerini görerek

düzeltilmeleri uzun vadede daha güçlü ve dayanıklı olmaları açısından önem arz etmektedir.

Var olan krizi düzeltmek için turizm endüstrisi elemanlarının yapabilecekleri pek fazla bir şeyin olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Zira var olan kriz tamamen hükümetssel boyutta ve yasal yatırımlara tabi olan bir pozisyondadır. İşletmeler hangi hamleyi yaparsa yapsın Rus hükümetinin Rusya'da faaliyet gösteren seyahat acentelerine koyduğu "Türkiye'ye tur satma yasağını" ortadan kaldıracımları mümkün değildir. Vizesiz geçiş uygulamasının da iptal edilmiş olması durumu daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

Resmin bütününe baktığımızda 2016 yılının; Rusya yaptırımları, ülkenin diğer iç meseleleri ve terör saldırıları sebebiyle Turizm açısından oldukça problemlili geçeceği ön görülebilir. Ancak küresel pazar artık ayakta kalabilmek için ne kadar problemle baş edip ilerlemeye devam edebildiğiniz ile doğru orantılı bir haldedir. Bu açıdan Türkiye turizmi bu seneyi kan kaybıyla geçirecek olsa bile, gerekli adımlar atıldığında kısa süre zarfında eski durumundan çok daha iyi bir seviyeye gelebilecek potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

Kaynakça

- Akgül, A., Kaptı, A., & Demir, O. Ö. (2016). Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz. *The GLOBAL: A Journal of Policy and Strategy*, 1(2).
- Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab spring. *Foreign Affairs*, 90(3), 2-7.
- Bilgesam (2013) Türk-Rus İlişkileri, Bilge Adamlar Startejik Araştırmalar Merkezi Rapor no:58, Haziran 2013, İstanbul

- Dabashi, Hamid (2012) Reviewed Work: The Arab Spring: The End of Postcolonialism. Pluto Journals Vol. 34, No. 4 (Fall 2012), pp. 287-289
- Demir, E. (2015) "Rusya'nın Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri" İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü, Aralık, 2015.
- EPDK (2014) "Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu" Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu – Ankara
- Ertuğrul, D. (2012). Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi. TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı) Dış Politika Programı, İstanbul: İmak Ofset Basım.
- Flanagan, S. J. (2013) "The Turkey—/Russia—/Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics", The Washington Quarterly, Winter, 163-178.
- Gause III, F. G. (2011). Why Middle East Studies missed the Arab spring: The myth of authoritarian stability. Foreign Aff., 90, 81.
- Göçen, S., Yirik, Ş. ve Yılmaz, Y. (2011) "Türkiye'de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 493-509.
- Gürbüz, E (2011) Suriye'de Esad Rejimi ve Bölgenin Geleceği, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporu, Kasım, 2011.
- İçöz, O. (1991). "Turizm Sektörünün Gelişmesinde İnsan Unsurunun Önemi". Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(6), 15-18.
- Kamalov, İ. (2010). Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri. İstanbul: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Lotan, G., Graeff, E., Ananny, M., Gaffney, D., & Pearce, I. (2011). The Arab Spring| the revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions. International journal of communication, 5, 31.
- Phillips, C. (2012). Into the quagmire: Turkey's frustrated Syria policy. Chatham House Briefing Paper, 5.
- TEPAV(2016) "Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne Katılımına İlişkin Değerlendirme", Tepav Ticaret Çalışmaları Merkezi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- TÜİK(2016) "Ülkelere göre yıllık ihracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke) Raporu" Şubat, 2016.
- Türkiye Petrolleri (2015) "Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", 2014 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs, 2015.
- Winning, A. (2016) "Turkish firms in Russia struggle as diplomatic row rages", Reuters Haber Ajansı, Mart 2016.
- Yenişehirlioğlu, E., Erdoğan Ç., Polat, S., Sarıışık, M. (2014) "Politik Krizlerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Mısır Turizmi" Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Sayı:1 S:57-69
- Yenişehirlioğlu, E., Zengin, B., Yamaç, Z., (2014) "Politik Krizlerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Gezi Parkı Eylemleri Örneği. 1. International Congress of Tourism and Management Researches's Proceedings Book, 1-15.
- Yıldızoğlu, H. (2012) Arap Baharında Türkiye-Suriye İlişkileri, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Ağustos, 2012
- Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. Akademik Fener, (13), 27-42.
- YİGİM (2016) Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Müdürlüğü, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri Raporu.
- YİGİM (2016) Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Müdürlüğü, Turizm Gelir, Gider ve Ortalama Harcama Raporu.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<http://kremlin.ru/events/president/news/50805> (Erişim tarihi : 12 Şubat 2016)

<http://www.dw.com/tr/be%C5%9F-soruda-rusyan%C4%B1n-t%C3%BCrkiye-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1/a-19037621> (Erişim tarihi : 12 Şubat 2016)

<http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-putin-idUSKCNOWJ1D4> (Erişim tarihi : 12 Şubat 2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56ceeae5c4c09.79288422 (Erişim tarihi: 10 Şubat 2016)

<http://www.theguardian.com/world/2015/nov/28/vladimir-putin-calls-for-greater-sanctions-against-turkey> (Erişim tarihi : 12 Şubat 2016)

http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_1_basin_aciklamalari/2015/ba_97.html (Erişim tarihi: 10 Şubat 2016)

https://www.deik.org.tr/2757/T%C3%BCrkiye_Rusya_Aras%C4%B1nda_Vize_Muafiyeti_Anla%C5%9Fmas%C4%B1.html (Erişim tarihi: 10 Şubat 2016)

<https://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/3780> (Erişim Tarihi 30 Mart 2016)

<http://www.ntv.com.tr/dunya/mh17nindusurulmesinde-sorumluluk-putinde,dj7ojuYeGEuuKn7BSkFd1g>